

P r i k a z i i o s v r t i

DVIJE DISERTACIJE O EDITH STEIN KAO PRIMJERU I UČITELJICI KRŠĆANSKOG MORALA

Mirjana Pinezić, *Antropologia e morale nello sviluppo del pensiero di Edith Stein*, Roma, Pontificia Università Lateranense, 2009, 372 str.

Marina Fischer, *Obraćenje Edith Stein – hod prema istinskom bitku osobe u svjetlu 'Znanosti križa'*, Zagreb, Karmelska izdanja, 2024., 399 str.

Njemačka Židovka EDITH STEIN (1891. - 1942.) bila je najmlađe od jedanaestero djece oca trgovca Siegfrieda i majke Auguste r. Courant. Sedmero djece je odraslo, a četvero umrlo u djetinjstvu. Otac joj je nenadano umro na putovanju dok još nije bila navršila dvije godine pa je majka preuzela brigu za obiteljsko poduzeće i školovanje djece. Edith je po vlastitom priznanju kao gimnazijalka prestala vjerovati u Boga i prakticirati židovske pobožnosti, ali je iz poštovanja nastavila pratiti majku na bogoslužje u sinagogu. Studirala je filozofiju pod vodstvom Edmunda Husserla te pod njegovim mentorstvom napisala i obranila godine 1916. disertaciju „Problem empatije u svom povijesnom razvoju i fenomenološkom gledanju“ koja je tiskana 1917. (Pinezić, 14-15). Zatim se pokušala na svome fakultetu natjecati za asistenticu iz filozofije, ali je odbijena zato što je bila žena. To i okolnost da žene tada još nisu imale pravo glasa bilo je povod da se neko vrijeme snažno zauzima za prava žena u državi. Ipak, da njezina empatija ne bi ostala samo znanstvena teorija, završila je u vrijeme Prvoga svjetskog rata tečaj za njegovateljice ranjenika i neko vrijeme radila samo to.

Za vrijeme studija zbližila se s profesorom Adolfom Reinachom koji se dobrovoljno javio u vojsku te poginuo na ratištu 16. studenog 1917. On i žena mu Anna bili su uvjereni protestanti koji su prakticirali svoju vjeru. Anna je pozvala Edith da joj pomogne urediti muževe sačuvane spise za objavljivanje. U Anni je Edith prvi put susrela kršćanku koja u svjetlu križa Kristova podnosi životni gubitak i to ju je natjeralo na razmišljanje. Počela se životno zanimati za kršćanstvo. „Ovaj susret će imati odlučujuću važnost za

buduću otvorenost vjeri Edith Stein. Ono što je nju duboko dirnulo, bio je način na koji je udovica prihvatila smrt muža s kojim je bila vezana dubokom ljubavi. Kod udovice je Edith pronašla takvu unutarnju snagu i mir u nošenju patnji da je bila iznenađena i potresena“ (Fischer, 69). Prigodom gostovanja kod prijateljice katolkinje Edith je bilo ponuđeno da za putovanje kući odabere jednu knjigu. Odabrala je *Das Leben der heiligen Theresia von Jesu und die besondere von Gott erteilten Gnaden, auf Geheiß ihrer Beichtväter von selbst beschrieben* (Regensburg, Pustet 1919). Bila je to autobiografija sv. Terezije Avilske, koju je dulje vrijeme čitala te je s vremenom odlučila prihvatiti katolicizam. Molila je lokalnog biskupa da joj kuma bude prijateljica protestantkinja Hedwig Conrad-Martius i on je odobrio. Krštena je 1. siječnja 1922. Već tada željela se pridružiti bosonogim karmelićankama, ali su joj dva svećenika duhovni vođe savjetovali neka to odgodi kako bi smanjila ogorčenost svoje majke. Židovi su u to doba smatrali protestante otvorenima, a katolike konzervativnima. „Stoga ulazak u Crkvu nije bio nimalo lagan korak. Ono što će za obitelj predstavljati problem, nije toliko da ona postane kršćanka, već da postane katolkinja“ (Fischer, 94).

Predavala je njemački i povijest u Zavodu sv. Magdalene sestara dominikanki u Speyeru od 1923. do 1931. Pozvana je 1932. za profesoricu antropologije i pedagogije na Njemačkom institutu znanstvene pedagogije u Münsteru. Već sljedeće godine Hitler je preuzeo vlast u Njemačkoj i zabranio Židovima obavljati prosvjetnu službu u njegovoj diktatorskoj državi. Pridružila se karmelićankama u Kölnu 14. listopada 1933. Njezina sestra Roza prihvatila je krštenje u Katoličkoj Crkvi 14. prosinca 1936. (Fischer, 91-92) te je postala trećoredica karmelićanki i dežurala na porti samostana. Poglavarice su ih 31. prosinca 1938. poslale u karmelski samostan u Echtu u Nizozemskoj da ih zaštite od uhićenja nacističke vlasti u Kölnu. Nijemci su 11. svibnja 1940. okupirali Nizozemsku te tijekom pet godina okupacije uhićivali sakrivene Židove i slali ih u logore smrti. Nizozemski biskupi izdali su 20. srpnja 1942. Pastirsko pismo u kojem su ukazali na nepravde protiv Židova u tri godine okupacije, što je okupatorima bio nov izgovor za hvatanje Židova katolika. Sestre Stein uhićene su 2. kolovoza 1942. Deportirane su s drugim Židovima u Auschwitz, gdje su 9. kolovoza spaljene u plinskoj komori. Pod redovničkim imenom Terezije Benedikte od Križa papa Ivan Pavao II. proglasio je Edith Stein blaženom mučenicom u Kölnu 1. svibnja 1987., a svecicom Katoličke Crkve 11. listopada 1998. u Rimu. Zajedno sa sv. Katarinom Sijenskom i Brigitom Švedskom proglašena je 1. listopada 1999. suzaštitnicom Europe. Iz osobnog

kontakta s nekim Židovima koji zagovaraju međureligijski dijalog znam da se oni ljute što ju je Papa proglasio *kršćanskom mučenicom*, jer je pogubljena ne zato što je bila redovnica, nego zato što je bila *Židovka*.

MIRJANA PINEZIĆ rođena je 1973. u Rijeci. Od 1994. do 1999. studirala je teologiju u Rijeci, zatim nastavila studij moralne teologije na Gregoriani u Rimu, gdje je za diplomski rad obradila temu „Narav i vrline žene u misli Edith Stein“. U listopadu 2001. upisala je doktorandski program na Lateranskom sveučilištu u Rimu. Disertaciju „Antropologija i moral u razvoju misli Edith Stein“ izradila je na talijanskom pod vodstvom profesora Maura Cozzolija i obranila je 15. listopada 2008. U nizu „Teze za doktorat teologije“ ona ju je cjelovitu tiskala 2009. godine. Od 7. rujna 2023. docentica je pri Katedri moralne teologije na KBF-u u Splitu. U časopisu *Diacoen-sia* 2/2016, 281-298, objavila je članak „Lik Terezije Avilske u spisima Edith Stein“. U *Bogoslovskoj smotri* 5/2022, 955-971, objavila je članak o kreposnoj ženi prema E. Stein. U *Obnovljenom životu* 4/2022, 467-478, objavila je članak „The culture of communion in truth in the thought of Edith Stein“. Na simpoziju KBF-a u Sarajevu „Odgovornost za stvoreni svijet“ obradila je 7. studenog 2024. temu „Čovjekova sloboda i odgovornost prema sebi, drugima, Bogu i stvorenom svijetu u spisima Edith Stein“, koja će biti objavljena u *Vrhbosnensia*. Uz obveze na KBF-u u Splitu piše na talijanskom knjigu o etičkoj dimenziji ontičke strukture osobe kod Edith Stein.

U Bibliografiji (str. 355-365) navodi spise E. Stein na njemačkom i u talijanskom prijevodu, zatim studije o njoj na njemačkom, talijanskom i španjolskom te druge citirane tekstove. Hrvatski karmelićanin Srećko Rimac, u predgovoru prevedenom djelu E. Stein, *Iz života jedne židovske obitelji* (Zagreb 2009., 14-15; ovo djelo napisala je na poticaj jednog svećenika da tako pokaže kako Židovi nisu opasnost za Njemačku) dijeli spise E. Stein na duhovne, filozofske, antropološke i pedagoške te mistične i duhovne. U uvodu (str. 3-12) autorica najavljuje plan knjige, ističući da je Edith Stein svojim životom i smrću potvrdila ono što je kao filozofkinja naučavala. Knjiga obuhvaća četiri dijela:

- Fenomenološka faza (str. 13-87), gdje etičnost konstituira našu osobnost;
- Fenomenološka faza u kršćanskoj perspektivi u filozofskom i teološkom okviru (89-217);
- Fenomenološko-mistična faza, gdje je sažetak „znanosti križa“ od svetog karmelićanina Ivana od Križa koji je surađivao s Terezijom Avilskom (243-295);

- Antropologija i moral kod Edith Stein, gdje su istaknute tri faze njezina osobnog etičkog hoda te prikazan njezin doprinos moralnoj teologiji (297-349).

U svakom od ovih dijelova autorica iznosi zaključak tog područja, a u drugom donosi „ekskurs“ o naravi i pozivu žene prema E. Stein (217-231). U generalnom zaključku (351-354) iznosi kako je E. Stein u traženju sebe pred Bogom prolazila kroz različite faze te ih osobno proživljavala. Prema njoj, „vjera nam otkriva da je Isus Krist pravi Bog i pravi čovjek koji je za nas postao put za pristup Ocu“. Moral je objektivni red upisan u ljudsku nutrinu. Koliko dublje živimo, toliko se više približavamo istinski ljudskom iskustvu.

Vrijedno je skrenuti pozornost na neke bisere u moralnom tražanju Edith Stein. Za nju ljudsko tijelo ima četiri svojstva: osjetnost, životnost, instrument je volje i izraz unutarnjeg života (53). Tijelu je svojstvena materijalnost, a psihi vrijednosti (66). Duhovni subjekt je po svojoj biti podređen zakonima razuma i njegovi su odnosi međusobno shvatljivi (76). Osoba je potpuno razvijena kada postane sposobna spoznati i živjeti samu sebe ukoliko je različita od drugih te ukoliko ima vrijednost (77). U etičnom činu ili djelovanju postoji subjektivni i objektivni vid tako da etičnost obuhvaća ponašanje slobodne osobe prema nečemu što ima vrijednost ili je bezvrijedno (84). Biti osoba i djelovati moralno, međusobno je ovisno (87). Husserl je svojom filozofijom oslobodio ljudsku spoznaju od umišljenosti i oholosti, a time svoje studente i suradnike učinio otvorenima za katoličku vjeru (103-104). Husserl je bio etnički Židov koji je prihvatio protestantsko kršćanstvo.

Antropologija koja ne bi uzimala u obzir ljudski odnos prema Bogu bila bi krnja (115). Pojam naroda E. Stein veže uz osobu kao socijalno biće pa osoba koja želi druge približiti objavljenoj istini prva treba tu istinu osobno živjeti da bi je činila vjerodostojnom (120-121). Ljudsko razumno biće odgovorno je za sebe i zato je iznutra otvoreno za duhovnost koja je ostaje otvorenost za druge (131-132). Prava ljubav gleda i ljubi drugu osobu radi nje same (143). Pri poučavanju o moralnoj istini učenik treba konkretno naučiti vrijednost ili bezvrijednost vlastitog ponašanja (147). Kada osoba prepozna i prihvati milost u dubini srca, novo svjetlo prožima život te osobe tako da se posveta Bogu može razborito utemeljiti (161-162). Filozofija i teologija se dopunjavaju; Bog je čovjeku dao razum da može propitivati i dijalogizirati (166). Katolički znanstvenici i odgojitelji podržavaju mlade u postajanju djecom Božjom koja žele proživjeti ovaj život prema volji Božjoj i tako ugrađivati energiju koju im je Bog darovao (170-171). E. Stein je iz teološke antropologije izvodila viziju moralne teologije i pri tome se služila zbirkom crkvenih doku-

menata *Enchiridion symbolorum* iz 1928. godine (173-174). Ispravan razum štiti i brani vjerske istine od zabluda i učvršćuje vjernike u poznavanju božanskih svari (197). Bez euharistije ne bi se mogao razumjeti misterij Crkve (207).

U promatranju poziva žene E. Stein kao kršćanka polazi od providnosnog Božjeg poziva svakoj ženi (224). U zapadnjačkoj kulturi žena je pozvana razvijati kulturne vrijednosti te predvoditi sazrijevanje drugih i sebe (226). Za katoličku viziju poziva žene Marija je prototip ženskosti (229). Odnos između filozofije i teologije nalazi vjernički odgovor u Isusu Kristu koji je pravi Bog i pravi čovjek. Zato se odgovornost i sloboda ne suprotstavljaju, nego podupiru (240-241). Izvornost i dubina života Edith Stein otkrivaju se u njezinim spisima (244). Kao što bi vjera trebala sve više voditi osobnoj spoznaji Boga, tako je i zadaća teologije da Boga čini sve shvatljivijim te vodi doživljavanju Boga. Bez prave vjere nema ni prave teologije. Svaki govor o Bogu pretpostavlja Božji govor ljudima (256-257). U razmišljanju o moralu kao punini života Edith je koristila i osobno duhovno iskustvo; znanost o Križu može se razumjeti samo proživljavanjem (284). Moral je put Zakona o novome savezu koji je zakon ljubavi te može tražiti hod u mraku, ali vodi k Bogu (294-295). Čovjek je odgovoran zato što može stjecati novu viziju o sebi, svijetu, drugima i vrhovnoj istini. Čovjek može sebi postavljati ciljeve i postizati ih djelovanjem. Moći i trebati, htjeti i djelovati povezani su međusobno – *Können und Sollen, Wollen und Handeln gehören innerlich zusammen* (305-306). Za uzor vjerničke moralnosti Edith uzima svece koji su poticaj na hod za Kristom koji se sastoji u sve dubljem prepuštanju njemu (315). Vjera i razum, filozofija i teologija dopunjavaju se međusobno tako da ljudskoj osobi pružaju teorijsku i praktičnu sigurnost (322). Nasljedovanjem Krista ljudska osoba postaje sve sličnija Bogu, ali i sve ljudskija (324). Moralna dužnost traži slobodu kojom je čovjek obdaren po naravi. Moralna teologija trebala bi čovjeka podržavati u traženju istine (337-338). U mističnim osobama utjelovljuje se samo Dobro te ih čini glasnicima života iz Dobra i za Dobro. Zato pravi moral može postojati ondje gdje se prihvaća Bog kao vrhovno dobro i to se potvrđuje vlastitim životom (343-344). Moral je put kojim se ostvaruje osoba. Nasljedovanjem onoga koji je Put, Istina i Život vjernik kroči prema punom životu (349).

Edith Stein bila je doktorica filozofije koja je moralno djelovanje ljudske osobe vezala uz mogućnost i potrebu duhovnog sazrijevanja. Nakon što se u 32. godini života pridružila Katoličkoj Crkvi svoju duhovnost temeljila je na znanosti križa koju je životno naučila od sv. Terezije Avilske i sv. Ivana od Križa. Vjernički moral vezala je u

svojim spisima uz nasljedovanje Isusa Krista, pravog Boga i pravog čovjeka. Mirjana Pinezić svojom je disertacijom skrenula pozornost na primjer i učenje o moralu kod *svete* Edith Stein.

MARINA FISCHER rođena je 1964. u Goriziji, u Italiji, gdje je završila srednje i visoko obrazovanje te radila od 1983. do 1993. kao upravni računovođa. Teologiju je studirala na KBF-u u Ljubljani gdje je magistrirala 2001. temom „Odgovornost u moralnom životu“. Želeći sustavno istraživati lik i djelo *svete* Edith Stein, upisala je doktorandski program na KBF-u u Zagrebu te pod vodstvom prof. Mirjane Pinezić i đakovačkog moralista prof. Vladimira Dugalića godine 2019. dovršila i obranila disertaciju o obraćenju Edith Stein iz gledišta moralne teologije. Knjigu su izdali hrvatski karmelićani u Zagrebu te na naslovnu stranicu stavili dvije fotografije E. Stein: na donjem lijevom dijelu je fotografija Edith kao studentice u građanskoj nošnji, a na gornjem desnom fotografija Edith u nošnji karmelićanke iz godine 1942. U uvodnom dijelu knjiga donosi sažetke na hrvatskom i engleskom, zatim kronologiju života E. Stein te popis njezinih djela (str. 10-27). Knjiga se sastoji od četiri poglavlja:

- Potraga Edith Stein za istinskim smislom vlastitog života (str. 28-135);
- Filozofski put u potrazi za istinskim bitkom osobe (136-237);
- Teološko-mistična integracija u potrazi za istinskim bitkom osobe (238-322);
- Hod sestre Terezije Benedikte prema autentičnom bitku u svjetlu „Znanosti o križu“ – doprinos moralnoj teologiji (323-379).

Kako autorici hrvatski nije materinski jezik, studirala ga je dva semestra u Zagrebu. Lektorica dr. sc. Martina Horvat učinila je njezin hrvatski tečnim. U Bibliografiji (380-296) navodi studije i članke na njemačkom, talijanskom i španjolskom. Autorica je uz parafraziranje ili citiranje tekstova E. Stein na hrvatskom u bilješkama puno puta navela i njemački izvornik, čime čitateljima koji znaju njemački daje zorniji uvid u izvornu misao, jer nijedan prijevod ne preriče sve nijanse izvornika.

U okviru prvog poglavlja M. Fischer ističe kako su neki doživljaji između 1913. i 1922. „minirali“ samopouzdanje Edith Stein te je potaknuli da svoj gravitacijski centar prenese na Boga, što je tražilo godine patnje (str. 59-60). Ona „odmor u Bogu“ naziva sintezom osobnog morala E. Stein, pri čemu joj je pomoglo proučavanje Terezije Avilske i Ivana od Križa (75-79). Kad je Edith početkom 1933. čula zastrašujuće vijesti o planiranom progonu Židova, osjetila je

potrebu identificirati se sa svojim narodom: „Bog je još jednom čvrsto (*schwer*) položio ruku na svoj narod, a sudbina tog naroda je i moja sudbina“ (102). Boljele su je strahote koje nacistička vlast u ime njemačkog naroda nanosi Židovima. Zapisala je kako ovu užasnu krivnju preobražavaju u blagoslov za oba naroda oni koji ne izazivaju novu mržnju ili čak preuzimaju na sebe patnje onih koji se mrze. Osjećala se pozvanom na ispaštanje ujedinjeno s Kristom te razmišljala o kraljici Esteri koja je bila otrgnuta od svoga naroda, a ipak je pred kraljem posredovala za taj narod (115-116). Za razliku od vremena kada je kao aktivna djevojka služila čovječanstvu djelovanjem „u svijetu“, kao karmelićanka je to nastavila pridružujući se Kristu patniku.

U drugom poglavlju autorica je obradila poimanje E. Stein o vlastitoj duši kao osobnom središtu iz kojeg dotična osoba kontaktira sa svijetom; duša kao središte osobe je 'mjesto' u kojem je ona sama kod kuće (177-178). Uz takvo poimanje duše Edith je u svojoj disertaciji vezala koncept empatije (*Einfühlung*) kao način spoznavanja svijeta (209-210). Takva empatija ju je motivirala da čini dobro promičući solidarnost, ali ju je potraga za istinom dovela na prag vjere u osobnog židovsko-kršćanskog Boga: „Edith će prepoznati da put k dubljoj spoznaji Boga nije prvenstveno intelektualni, nego prije put vjere i kontemplativne spoznaje. Odlučivši se kasnije za Karmel, Edith će neprestano stajati uz strastvenu potragu za istinom, koja je dotada obilježavala njezin put“ (237).

U trećem poglavlju autorica prikazuje kako je Edith prihvaćanjem Božje objave stekla novo razumijevanje vlastitog bića. U djelu *Psychische Kausalität* koje je dorađivala desetak godina nakon obraćenja, govori kako se osjetimo u Božjim rukama kada pomislimo da ćemo se strmoglaviti (240). Za nju je čin vjere susret između pojedine osobe i Boga kao transcendentne Osobe. Bog je prisutnost koja podržava (244). Zato vjerovati znači dohvatiti Boga, ali to dohvaćanje pretpostavlja da smo prije dohvaćeni; mi ne bismo mogli vjerovati bez milosti, a milost je sudjelovanje u božanskom životu (261). Darovati se Bogu, znači i darovati se svim stvorenjima koja Bog ljubi (274). Mistična milost daje kao iskustvo ono što vjera uči: da Bog prebiva u duši. *Tamna noć* je bolna jer ljubav čisti dušu uništavajući sve što se za nju zalijepilo i sprečava sjedinjenje (280-281). U razmišljanju E. Stein ostali su stalno prisutni realizam i empatija. Nije izgubila iz vida ono što je ljudsko. I dok se približavala dogmama Crkve kako bi ih prihvatila, pristupa kroz ljubav koja je jedina sposobna ujediniti srce, intelekt i osjetila (320-321).

U četvrtom poglavlju autorica promatra doprinos s. Terezije Benedikte moralnoj teologiji u svjetlu znanosti o križu. Tko se oslo-

bodi privezanosti uz vremenita dobra, postiže velikodušnost, slobodu duha, bistrinu razuma, duboko spokojstvo i smireno pouzdanje u Boga; tada osoba nalazi u materijalnim dobrima prirodnu i nadnaravnu vrijednost (341). U odabranom redovničkom imenu gledala je Božji poziv na novi život. U Karmelu je Edith doživljavala iskustvo Boga kao punine života i smisla te kao istine doživljene u vlastitom postojanju (351-352). Biblijskim rječnikom obraćenje se naziva *tešuvà*, što znači povratak Bogu i pravome sebi, životno oslanjanje na Boga, a ne na sebe, zajedništvo na koje Bog zove ljude (358). „Znanost o križu“ zove na izručenje Bogu u patnji i svagdanjem životu. Takvo moralno djelovanje polazi od stvarnosti kakva jest, stavljajući je u Božje spasenjsko djelovanje, ali bez fatalizma (364). Među svojstva morala kakvim živi s. Terezija Benedikta i na kakav zove druge ljude, autorica ubraja: smještanje vlastite osobe u dubinu duše, autentično življenje, pronalaženje sebe kroz egzistencijalne promjene, prepoznavanje svoga udjela u cjelini, izbjegavanje rigidnosti i otvaranje za misterij, djelovanje u duhu slušanja Božje riječi i životnog iskustva, inkluzivno razmišljanje, moralnost u vremenu uz otvorenost za vječnost, moral srca u povezanosti s Kristom, moral radosti. Moral je traganje za smislom, srećom i puninom, a ne tek držanje odredbi (365-369).

U Generalnom zaključku autorica ističe glavne crte osobne moralnosti i učenja E. Stein o vjerničkom moralu. Tu još jednom ukazuje na svjesnu pripadnost Edith Stein židovskom narodu i nakon prihvaćanja kršćanstva te predlaže da teologinje i teolozi koji se bave moralom više uvažavaju njezinu filozofsku i teološku antropologiju: „Svjedočanstvo koje nam ona pruža, prije svega način kako je ostvarila osobni odgovor u najvećoj tami vremena, postaje jamstvo istinitosti; čak i najteža situacija koja izgleda bez izlaza i nade, u sjeni Križa Edith Stein nalazi siguran vodič za nadvladavanje bilo koje egzistencijalne tame“ (397).

Nov interes za primjer i učenje Edith Stein probudilo je kod mene proučavanje prizora u Lk 23,27-31, gdje samilosne Jeruzalemljke plaču nad Isusom kao nevinim osuđenikom, a on im najavljuje propast Jeruzalema i razdoblje teške nevolje za nevine. Stariji katolički tumači bili su skloni ovim Isusovim riječima optuživati cijeli židovski narod kroz povijest za smrt Isusa. Stradanja Židova u srednjem vijeku i u vrijeme nacizma traže da ga ne razdvajamo od njegova naroda.

Mato Zovkić